

HASTALIK, STİGMATİZASYON VE YOKSULLUK: OSMANLI'DAN ERKEN CUMHURİYET'E CÜZZAMLI DİLENCİLER¹

DISEASE, STIGMATIZATION, AND POVERTY: LEPER BEGGARS FROM THE OTTOMAN
EMPIRE TO EARLY REPUBLIC

Murat YOLUN*

Öz

Kurbanlarının bedeninde ciddi lezyonlara yol açan bir hastalık olarak cüzzam tarih boyunca toplumsal damgalamanın ve dışlamanın sebebi olmuş ve bu hastalıktan muzdarip olanlara yönelik büyük bir korku duyulmuştur. Cüzzam basit bir hastalığın ötesinde çok derin toplumsal ve dini boyutları olan bir hastalık olarak var oldu. Osmanlı Devleti'nin pek çok yerinde bu hastalığın bulaşıcı olduğu düşünülerek cüzzamlılar belirli alanlara kapatıldılar. Bu tarz mekanların en bilinen örneği İstanbul'da Üsküdar'da bulunan Miskinler Tekkesi idi. Buradaki cüzzamlılar dilencilik yaparak bir ölçüde geçimlerini sağladılar. Toplumsal dışlama varlığını Cumhuriyet Türkiye'sinde de sürdürdü ve cüzzamlılar sıklıkla akıl hastalarının bulunduğu yerlerde tedavi gördüler. Osmanlı ve Cumhuriyet arasında bu hastalığa yönelik büyük bir süreklilik mevcuttur. Osmanlı'daki dışlama pratikleri erken Cumhuriyet devrinde de devam etti. Uğursuzluk, lanet ve bedbahtlığın tecessüm etmiş hali olarak görüldüğünden toplumsal olarak dışlama onların mukadderatı haline gelmişti. Bakırköy ve Elazığ'daki akıl hastaneleri Cumhuriyet devrinde Miskinler Tekkesi gibi mekanların yerini aldı.

Anahtar Kelime: Cüzzam, Osmanlı, Cumhuriyet, Hastalık, Dilenci

Abstract

As a disease causing serious lesions in the bodies of its victims, leprosy has been a reason of social stigmatization and exclusion throughout history and a deep-seated fear aroused for those afflicted. Leprosy existed not only as a simple disease, but also as a illness having deeply social and religious dimensions. In various parts of the Ottoman Empire, lepers were confined to specific areas because of the belief in the infectiousness the disease. One of the most-known example of aforementioned places was the Leprosarium in Üsküdar in İstanbul. Lepers there lived off begging. Social exclusion continued in the Republic of Turkey, and lepers were often treated in locations where mental patients were also treated. There is a significant continuity in the practices of exclusion concerning this disease between the Ottoman era and the early Republican period. The practices of exclusion existing in the Ottoman Empire persisted into early Republican Period. As they were seen as the embodiment of bad luck, curse and miss fortune, social exclusion became their fate. Mental hospitals in Bakırköy and Elazığ replaced Üsküdar Leprosarium during the Republican period.

Keywords: Leprosy, Ottoman, Republic, Disease, Beggars

GİRİŞ

Hastalık ve rahatsızlık meselesi söz konusu olduğunda, beden ve bedenle ilgili algıların şekillendirilmesinde tarih ve kültür merkezi bir önemi haizdir. Rahatsızlıkların veya

¹ Bu çalışma, 23-26 Eylül 2014'te düzenlenen 6. Uluslararası İslam Tıp Tarihi Cemiyeti Kongresinde sunulan "Müslüman Bir Toplumda Hastalık, Stigmatizasyon ve Yoksulluk" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

* Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: muratyolun@icloud.com, ORCID: 0000-0002-9881-0946.

hastalıkların betimlenmesinde kullanılan söylemin oluşmasında toplumsal ve kültürel çevre aktif bir katılımcı olarak rol oynamaktadır. Bu katılımcıların hepsinin de aynı davranış geliştirmekten uzak olduğu söylenebilir. Toplumun içinde yer alan farklı zümreler (köylüler, zenginler, kadınlar veya erkekler) hastalık veya rahatsızlıkların tanımlanmasında ve tedavi yöntemleri geliştirilmesinde farklı yöntemler izleyebilmektedir. Tıp tarihine dönüp bakıldığında bu hususta temel olarak iki farklı görüş olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi ontolojik görüştür. Buna göre, hastalıklar başlı başına bir varoluşa sahip birer varlıktır ve tüm hastalarda özdeştir. Dolayısıyla, aynı tanı ve tedavi yöntemleri her hastada aynı sonucu vermek durumundadır. İkinci yaklaşım olan işlevselci kuram ise bir hastalığın sadece tek bir bedende mevcut olduğunu ortaya atar ve hastalığın bireyin bünyesinden, alışkanlıklarından ya da bireyi etkileyen çevresel faktörlerden kaynaklandığının iddia eder (Lindemann, 2013, s.26). Özellikle, cüzzamlı hastaların katı bir biçimde stigmaya uğrayarak dışlandığı bir dönem olan Orta Çağ'a egemen olan Hipokratçı/Galenci yaklaşıma göre hastalık ve çevre arasında sıkı bir ilişki mevcuttu. Amerikalı sosyolog Erving Goffman'a göre olumsuz özelliklere sahip olduğu varsayılan bireyler damgalanarak toplumun geri kalanından dışlandılar. Bu stigmaya maruz kalma hali vücuttaki bozulmadan, kişilikteki sapkın bir davranıştan, din, cinsiyet veya ırk gibi kategorilerden kaynaklanabiliyordu. Başka şekilde ifade etmek gerekirse, toplumda kabul gören normlarla uyumlu davranışa veya görünümüne sahip olmayan bireyler damgalanarak ayrıştırıldılar. Olumsuz bir özellik atfedilerek dışlanma hali olarak tanımlayabileceğimiz stigma kavramı toplumun normlarına karşılayamayan bireylerin maruz kaldığı bir durumu ifade eder (Goffman, 1963, s.1-6). Tarih boyunca birçok toplumda cüzzam illetine yakalanan kişilere toplumun geri kalanı tarafından uğursuzluk ve lanetli olma gibi olumsuz özellikler atfedildi. Bu tarz damgalanma veya stigmaya maruz kalma hali salt Osmanlı'ya mahsus değildi ve Avrupa tarihinde oldukça yaygındı.

Cüzzam bulaşıcı bir hastalıktı ve bu sebepten ötürü insanlar bu hastalığı kapmamak için hastalıktan muzdarip olan bireylerden uzak durmaya ve tarihsel süreç içinde onları dışlamaya meyilli hale geldi. Ancak cüzzamlıların bu muameleye tabi tutulmasının kökleri çok daha derinlerde yatıyordu. Cüzzam bir hastalığın ötesinde bir zihniyet kurgusu idi. Bu hastalığın tarihte korkutucu olarak addedilmesinde sonuçlarından ziyade siyasi rejimlerin ve toplumun bu hastalığa ve hastalara karşı gösterdiği reaksiyonun belirleyici rol oynadığı öne sürülebilir. Bu hastalık bazen toplumun Yahudiler veya çingeneler gibi ayrıksı görülen unsurları tarafından getirildiği düşünülebilmekteydi. Örneğin Orta Çağ'da Yahudilerin bu hastalığa yatkın olduğu fikri bulunmaktaydı (Watts, 1999, s.56). Cüzzamlıların stigmatize edilmesi ve toplumdan dışlanmalarına yönelik sebepler çeşitlidir. Bütün bunları bu noktada açıklamak bu çalışmanın

sınırları dışındadır, ama yine de kısa da olsa bu sebeplere değinmenin Osmanlı'da cüzzamlıların içine düştüğü durumu daha iyi biçimde idrak edebilmek için faydalı olduğu söylenebilir açıkçası. Öncelikle, cüzzamın antik dönemlerden bu yana kutsal kitaplarda yer edinen bir hastalık olması münasebetiyle bu hastalığın insanlardaki algısı son derece olumsuz olmuştur. Fakat bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır: Kutsal kitaplarda bahsedilen cüzzamın bütün bulaşıcı hastalıkları kapsayacak bir biçimde kullanılmış olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Tıp tarihiyle ilgili temel metodolojik problemlerden bir tanesi de budur. Geçmişteki tıbbi kavramların ve hastalıkların günümüzdeki anlamıyla kullanılıp kullanılmadığı tarih yazımında azami ölçüde dikkat gerektiren bir husustur. Zaten cüzzamın, bütün bulaşıcı hastalıkların yerine kullanılan genel bir ad olduğu ile ilgili iddialar mevcuttur (Utku, 1998, s.11). Dolayısıyla geçmişte adı geçen bir hastalık bugün bilinen hastalıktan farklı bir şekilde adlandırılmış olabilir.

Eski Ahit oluşturulan kitaplardan biri olan Levililer'de (Leviticus), cüzzamlıların yakalanarak toplumdaki ayrıştırılması gerektiğini söyleyen kısımlar bulunmaktadır. Bu minvalde, Orta Çağ Avrupa'sındaki siyasi rejimler buna uyarak 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde cüzzamlıların göz önünden kaldırılmasında büyük rol oynadı. (Watts, 1999, s.40). Cüzzamlıların vücutlarında ortaya çıkan ürkütücü yaralar, vücutta yarattığı deformasyonlar bu insanların günahlarından veya yanlışlarından ötürü ilahi olarak cezalandırıldığı düşüncesini ortaya çıkardı. Hastaların fiziksel görünümünde ortaya çıkan değişimler, toplumun onlara günahkârlık atfetmesine yol açtı (Hays, 2005, s.36).

Diğer taraftan bakıldığında şu söylenebilir ki cüzzam bir nevi toplumsal kontrol için kullanılan bir araçtı. Heretik ve fahişe gibi toplumsal düzen için tehlike teşkil eden gruplar damgalanarak ayrımcılığa maruz bırakılıyordu. Avrupa'da 1090 ve 1363 tarihleri arası Büyük Cüzzam Avı olarak bilinir ve bilhassa bu dönemde cüzzam bahanesiyle "uygun" olmayan bireylerin toplumsal yaşamdan uzaklaştırılmasında büyük bir rol oynadı (Watts, 1999, s.49). Bu insanların içlerinde buldukları ortamın manevi ve sıhhi havasını bozduklarına inanıldı. Cüzzamın beden hastalığı olmasının ötesinde daha çok bir ruhsal hastalık olarak görüldüğü bu noktada rahatlıkla ifade edilebilir. Resmin geneline bakıldığında cüzzamlı hastalara temel olarak üç nitelik atfedildiği görülmektedir. İlki temiz olmamak durumuyla alakalıydı. Bu salt sıhhi değil aynı zamanda, ahlakî ve dinsel kirliliği de kapsamaktaydı. İkinci olarak cüzzamlıların tiksindirici olduklarına dair iddialar söz konusuydu. Hastalığın semptomları (vücutta deformasyonlar, yaralar) insanlarda ürkütücü bir izlenim doğmasına sebebiyet veriyordu. Üçüncü olarak da retorik felsefe ve doğa felsefesi cüzzamlıların tam anlamıyla kötü olarak nitelendirilmesinde rol oynadı (Demaitre, 2007, s. 95).

Cüzzam binyıllardan beri korku, tehlike ve dışlanma ile özdeşleştirilen bir hastalıktır. Yüzlerce yıl boyunca bu hastalığı kapalı kişiler ıssız bir adaya sürülme, dağ yamaçlarında bir lepra kolonisi oluşturma gibi dışlayıcı pratiklere maruz kaldılar (Utku, 1998, s.23). Osmanlı özeline dönüp bakıldığında ise toplumsal dışlama noktasında çok farklı hususları dile getirmek pek mümkün görünmemektedir. Pek çok cüzzamlı toplumdan dışlanma gibi ayrımcı pratiklere maruz kaldılar. Bu hastaları kontrol altına alabilmek ve hastalığın yayılmasını kontrol edebilmek için düzenlemeler yapıldı ve zaman içerisinde de cüzzamhaneler açıldı. İslam dünyasında cüzzamlılara yönelik daha önceleri de çeşitli uygulamalara gidilmişti. En eski İslam hastanesi olarak bilinen ve Şam'da Emevi halifesi Al- Valid bin Abdülmelik tarafından 706 senesinde kurulan bimaristanda cüzzam hastaları için özel bir bölüm tahsis edildi. Hastanede özel bir bölümde tutulmanın yanı sıra bu hastalara yönelik yaşam alanları da tahsis edildi. Bu hastalara yönelik damgalama ve ayrımcılık hem tedavi noktalarında hem de yaşam alanlarında da devam etti (Terzioğlu, 1998, s.14). Osmanlı Devleti'nde 1504'te Sultan II. Bayezid tarafından hazırlanan "Kanunname-i İhtisab-ı İstanbul El Mahruse"nin 64. maddesinde cüzzamlıların şehirden çıkarılması ve şehir içinde bulunmaları yasaklanıyordu. Daha sonra yine Kanuni Sultan Süleyman döneminde de buna benzer kararlar alınmıştır. İhtisap ağaları bu kuralların icra edilmesinden sorumlu olan kişilerdi (Yıldırım, 2010, s.66).

1. Osmanlı Döneminde Cüzzamlı Dilenciler

Cüzzamlıların toplumdan dışlanarak farklı bir yerde tutulmaları, bu insanlardan uzak durulması bunların işgücüne katılımı önünde ciddi engel teşkil ediyordu. Normal günlük yaşamlarını devam ettiremeyen insanlar ya vakıflardan yardım alıyor ya da sadakayla geçimlerini temin etmeye gayret ediyorlardı. II. Bayezid döneminde "Cüzzamlıları şehirden süreler, şehirde komayalar" emri verildi ve yine Kanuni de 1565'te "Cüzzam taifesin yasağ idüp ilden süreler" emri verildi (Sarı & Kurt, 2007, s.366). Bu tarz pratiklerden sonra cüzzamlılar ıskartaya çıkmış insanlar gibi görülüyordu. Anadolu'da halk genel olarak cüzzamlıların toplumun geri kalanından izole edilmesini talep etmiştir. Ancak bu hastalıklardan muzdarip olanları kapatmak için her daim "muayyen yer" bulunmayabiliyordu (Ünver, 1936, s.79). Devlet ve toplum nezdinde, cüzzam illetinin pençesine düşen kişilerin toplum yaşamından uzaklaştırılması söz konusu olduğunda bir uzlaşma söz konusudur.

Cüzzamlıların toplumdan dışlanmaları pratiği beraberinde başka bir problemi doğurdu: Bu insanların maiyetlerinin nasıl temin edilecekti. Bu noktada vakıflar devredeydi. Vakıfların yaptığı yardımların en bariz örneği 1514'te Yavuz Sultan Selim tarafından kurulan Üsküdar'daki Miskinler Tekkesi'nde görülebilir. Nurbanu Sultan (Atike Valide) Vakfı'nın (1582) cüzzamlılara katkısı çok büyüktü. Bu vakfın imareti zayıflara ve fakirlere vakfedilmişti.

Yayınlar göre Atik Valide imaretinden her gün sabah her miskine 2 çift fodla; akşamları çorba, pilav, et ve haftada iki kere (pazartesi ve perşembe) akşam pilav ve zerde gibi yiyecekler verilirdi (Sarı ve Kurt, 2007, s.375). Ayrıca, bu tekkede kalanlara sadaka da verilmekteydi. Salt vakıfların yapmış olduğu yardımlar bu insanların maişetini temin etmeye yetmemiş olabilir. Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin ön kısmında sekiz sadaka taşı vardı ve bu sadakalar cüzzamlılara dağıtılırdı. 19. yüzyılda İstanbul'a gelen Lorenz Rigler şehrin muhtelif yerlerinde cüzzamlı dilenci görmeyi mümkün olduğunu ifade etmiştir (Yıldırım, 2010, s.66-69).

Osmanlılar cüzzamlı hastaların maişetini sağlamayı salt vakıfların idaresine bırakmayarak onlara mümkün mertebe maaş bağlamaya ve iaşe tedarik etmeye de gayret etti. Bir kız çocuğunu su kuyusuna attığı için 15 sene kürek cezasına çarptırılan Halime isimli bir kadının cüzzama yakalandığına dair bir arşiv belgesi bulunmaktadır. Bu kadının cezasını affedilerek Üsküdar'daki Miskinler Tekkesi'ne gönderilmesi tartışılıyor, ama bu belgede dikkat çekici bir husus mevcuttur: kadının iaşesinin sağlanması (BOA. DH. MB.HPS. 148-48). Yine Anadolu'ya bakıldığı zaman cüzzamlı hastaları kendi kaderine terk etmemeye yönelik çabalar görülebilir. 1907'de Kastamonu'da cüzzamlı kişiler için ayrı bir mahal oluşturularak buraya nakledildiler ve kendilerine maişetleri için elli kuruş tahsis edilmesine karar verilmiştir. Bu para muhtacın maaşı olarak adlandırılıyordu. Yine 1880 senesinde Kudüs'te cüzzamlılar için yerleşim alanı dışında bir yer inşa edilmekteydi. Burada kalanların bir kısmına Haseki Sultan imaretinden "nân-ı aziz" verilmesi kararlaştırıldı (BOA. ŞD. 268-18).

1906 senesinde Kastamonu'da on haneden müteşekkil olan cüzzamlıların halk içinde kaynaşmamaları için bunlara hem maaş bağlandı hem de başka bir alana iskân edilmelerine karar verildi. Bu kararda sultan II. Abdülhamid'in adı anılmasa da sık sık sultana yönelik atıflar bulunmaktadır. Cüzzamlıların farklı alanlara dağılarak hastalığı intişar ettirmelerinden endişe edilmişti (BOA. BEO. 2870-215183). Sosyal yardımların padişahın merhameti ve yardımseverliği üzerinden yapılması hususu oldukça dikkat çekicidir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, Abdülhamit için sosyal yardım meselelerinin politik bir yönü bulunmaktaydı. Bunları tebaanın mutlak koruyucusu gibi göstererek onların karşısında meşruiyet kaynağı sağlıyordu (Özbek, 1999, s.15). II. Meşrutiyete kadar yoksullara yardım modern devlet anlayışının sonucu olarak değil de sultanın kişisel bir lütfuymuş gibi sunulmaya devam etti.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı'da belediye teşkilatının oluşmaya başlaması ile birlikte yoksulların korunması noktasına yeni bir boyut eklendi. 1868'deki Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi belde dahilindeki yoksulların korunması görevini Şehremanetine yüklemiştir. II. Meşrutiyet öncesinde mahalli idarelerde belediye gelirlerinde masraflar düştükten sonra geriye kalan miktarın 40'ta 1'lik kısmı ihtiyaç sahiplerine maaş olarak

dağıtılabilmektedir. Bu 40'ta 1'lik oran Kudüs, Erzurum, İşkodra, Trabzon'da iki katına yani 20'de 1'e çıkarılmıştır (Özbek, 2006, s.412). Lakin bu noktada merkezileşen sosyal yardımların rolünü çok büyütmemek gerekir. Vakıflar ne kadar güç kaybetmiş olsa da hala etkisini sürdürdüğü ve eskiden olduğu gibi yardıma muhtaçların korunması hususunda vakıfların söz sahibi olduğu söylenebilir. Zaten, Osmanlı toplumunda sosyal yardım alanının kamu sağlığı ile karşılaştırıldığında sınırlı kaldığı söylenebilir. Osmanlı'da yoksulluk geleneksel kalıplar içinde kalmıştır. Avrupa'da sosyal yardım uygulamaları daha çok emek piyasasının kontrolü ve işçi hareketinin yarattığı politik oyunlar etrafında şekillenirken Osmanlı'da bu sorunlar tali bir konumdaydı (Özbek, 2006, s.403).

Bilhassa 19. yüzyılın son çeyreği Osmanlı Devleti'nin çok derin sosyal problemler ile karşılaştığı bir dönemdi. Bu zaman diliminde devletin örgütsel genişlemesine paralel olarak resmi otoriteler sosyal alana daha fazla nüfuz etmiştir. Devletin sosyal işlevleri genişlerken diğer yandan da bu işlevler politize olmuş, sosyal yardımlar politik meşruiyet elde etmek maksadı için kullanılmıştır (Özbek, 2006, s.402). Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, yoksulların korunması alanı merkezi devletin etkin olduğu alan haline gelmiştir. (Özbek 2006, s.405). Sosyal yardımların devletin işlevlerinden biri haline gelerek merkezileşmeye başladığı rahatlıkla ifade edilebilir. Daha önceleri sosyal yardımlar ve kamu sağlığı gibi alanlar devletin alanına girmezken Osmanlı modernleşmesiyle birlikte artık yavaş yavaş devlet sosyal yardımları üzerine almaya başlamıştır. Bu birdenbire olan bir süreçten ziyade tedrici olarak gerçekleşmiştir. Bu sosyal yardım sistemi neredeyse imparatorluğun son dönemine kadar ayakta kalmıştır.

1890'lı yıllar zaten Osmanlı'nın toplumsal olarak çalkantılı olduğu bir zaman dilimiydi, çünkü 93 Harbi sonrasında Balkanlardan gelen göçlerle yardıma muhtaç pek çok insan İstanbul'un sokaklarındaydı. Öyle ki Üsküdar Miskinler Tekkesi'nde yardıma bulunan Atik Valide Sultan İmareti, maliye hazinesinden yardım talebinde bulundu (Sarı ve Kurt, 2007, s.376). Devlet ve vakıfların yardımların yetersiz kaldığı noktalarda ise cüzzamlılar dilencilik yapıyordu, ancak bu o kadar da kolay olmuyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da dilenci sayısında ciddi bir artış görülünce buna müdahale etme gereği duyuldu. 1890'da çıkarılan Osmanlı'da 17 Nisan 1890'da Teseülün Menine (dilencilik önlenmesi) Dair Nizamname ve 18 Eylül 1890'da Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhas Hakkında Nizamname çıkarıldı. 1890'daki dilencilerle ilgili nizamnameyle birlikte dilencilerin bir kısmı yakalanarak bir hafta hapis cezası uygulandıktan sonra İstanbullu olanlar acezahaneye taşradan gelenler ise memleketlerine gönderildiler (Özbek, 1999, s.37). Bu nizamnameler esas olarak bu kişilerin başkent İstanbul'da bulunmasını, diğer insanları taciz etmesini ve toplumsal yaşamda çirkin görüntü yaratmasını engellemeye

çalışmıştır (Özbek, 1999, s.42). Normalde Osmanlı'da başıboş gezenler ve keyfi olarak çalışmayanlar ıslah edilmeye çalışılırdı, ama cüzzamlıların ıslah edilerek tekrar çalışabilecek duruma getirilmeleri kolay değildi.

Osmanlı arşivlerinden alınan belgelerden edinilen bilgiler ışığında şu ifade edilebilir ki Osmanlı Devleti salt cüzzamlılara özel bir kategori olarak yaklaşmak yerine bu hastaları aceze, fakr ü zaruret içinde bulunan insanlar olarak yaklaşmayı, yani daha genel bir kategori altında yaklaşmayı uygun buluyordu. Yaptıkları iş, hastalıklarının önüne geçmiş gibi duruyor. Dolayısıyla bu çalışmada cüzzamlılar ele alınırken mümkün mertebe, cüzzamlı hastalar yoksul, yardıma muhtaç insanlar kategorisinde ele alınmaya gayret edildi. Hastalığa olan damgalama hastalığın kendisinden daha kötü bir hal aldığı söylenebilir. Toplumsal olarak reddedilme gibi durumlar hastalığın yaratmış olduğu durumdan daha vahim olabiliyordu (Gussow & Tracy, 1970, 425-429).

Cüzzamlılara yönelik dışlayıcı pratikler söz konusuydu, ama bu insanlara yapılan yardımların kurumsallaşması düzeyinde soru işaretleri bulunduğu söylenebilir. Cüzzamhanelerde kalanlar geçimlerini nasıl sağladılar sorusuna Osmanlı arşiv belgelerinde cevap bulmak zor olabilmektedir. Bilgi ve belgeler ışığında bu soruya verilebilecek en iyi cevap buradaki cüzzamlılar maişetlerini devletin yaptığı yardımların yanı sıra sadakalardan veya vakıf gibi kurumların yardımlarından sağladıklarıdır. Modern sosyal yardım kurumlarının oluşturulmasına rağmen vakıflar etkinliklerini ve varlıklarını sürdürmeye devam ettiler. Bu pratikler Cumhuriyet devrinde de varlığını sürdürdü.

2. Erken Cumhuriyet Devri

Cumhuriyeti kuran kadro modern Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan tevarüs ettiği beşerî sermayenin hem niteliksel hem de niceliksel olarak zayıf olduğunun bilincindeydi ve bu yüzden de sağlık alanında büyük atılımlar yapmaya büyük bir önem verdi. Birinci Dünya Savaşı'nda Anadolu insanı bir yanda savaşın ağır yükü öte yandan da kıtlık ve salgın hastalıklar gibi problemlerden ötürü demografik bir yıkımla karşı karşıya kaldı. Osmanlı'nın seferber ettiği 3 milyona yakın askerin önemli bir kısmı savaş, salgın hastalık ve firar gibi etmenlerden ötürü büyük bir zayiata uğradı. Genelkurmay Başkanlığı resmi kayıtlarına göre 2.285.000 asker muharebe dışında kalmıştır (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1985, s.510). Cumhuriyetin en başta çözmesi gereken konuların başında sağlık meselesi geliyordu.

1 Mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 2. Dönem 1. Toplanma yılının açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal şunları söyledi: "Nüfusumuzun muhafaza ve tezyidi gayesini ehemmiyetle nazarı dikkate vaz' ederim. Sıhhati umumiye için esaslı olarak derpiş

edilen tedabir aleddevam ikmal ve tevsi olunmalıdır. Feyyaz ve velût olan Türk milleti mütemadi ve fennî takayyüdat-ı sıhhiyeye mazhar olunca Türk vatanını süratle dolduracak ve şenlendirecek kuvvette olduğuna kimsenin şüphesi yoktur.” (TBMM Zabıt Ceridesi C.7, 1924, s.4). Sıtma, tüberküloz, frengi gibi bulaşıcı hastalıkların yaratmış olduğu demografik tahribatın ortadan kaldırılması Cumhuriyet döneminde izlenecek politikaların esaslarını ortaya koyuyordu. Cüzzam bu hastalıkların yanında gölgede kalıyor gibi görünse de Cumhuriyet devrinde varlığını sürdürdü ve Osmanlı devrinde olduğu gibi pratikler varlığını sürdürdü.

Miskinler Tekkesi'nin Cumhuriyet devrindeki ömrü oldukça kısa olmuştur. Buradaki cüzzamlılar önce Toptaşı Bimarhanesine, 1927 senesinde ise Bakırköy Akıl, Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi bünyesinde bulunan özel alanlara nakledilmiştir. Üsküdar Miskinler Tekkesi ise yangın dolayısıyla harabe haline gelmiş ve kalan kısımları da zamana yenik düşmüştür (Yıldırım, 2020). Günümüzde ise Karacaahmet Mezarlığı sınırları içinde kalmıştır. Cüzzam hastalarının kamusal alandaki görünürlüğü eskiye nazaran azalmıştır. Bu hastalıktan muzdarip olanların toplumsal yaşama katılmaları önüne ciddi bir set çekmiş olup kapalı kapılar arkasında tedavi görmeleri sağlanmıştır. Ayrıca bu noktada şu ifade edilmelidir ki Bakırköy'deki bu akıl hastanesi İstanbul kent merkezinden oldukça uzak bir yerde bulunduğundan ötürü hastaların kalış ve yatış süresi zaman zaman uzamaktadır (Erkoç vd., 2010, s.2.). Ulaşım mesafesinden ötürü toplumdan bir ayrışma söz konusuydu. Dolayısıyla, Üsküdar Miskinler Tekkesi ile mukayese edildiğinde Bakırköy'deki bu hastanenin cüzzam hastalarına daha az sosyal iletişim kurma imkânı tanıdığı ifade edilebilir.

Bakırköy'de cüzzamlı hastalar dikenli tellerin arkasında 28 numaralı binada ikamet etmeye mecbur bırakıldı. Anadolu'nun diğer kentlerinden gelen hastalarla birlikte bu hastanede kalan cüzzamlıların sayısı giderek arttı. İsmet İnönü çıktığı bir yurt seyahatinde Kastamonu'da karşılaştığı cüzzam kurbanlarının Bakırköy'e gönderilmesini istedi. Hasta sayısı 113'e ulaştınca onlar için 2 adet yeni pavyon daha açıldı. Bakteriolog Neşet Halil cüzzamlıların tedavisi için en çok çaba gösterenlerin başında geliyordu. İşin en ilginç taraflarından biri de birçok doktor cüzzamlılar ile ilgilenme noktasında bu tarihlerde isteksizdi. Neşet Halil'in gayretleriyle sağlığına kavuşan cüzzamlılar buradan taburcu olarak tekrar toplumsal yaşama dahil olma imkanına kavuştular. Cüzzam hastaları için tedavi olmak sağlığa kavuşmanın ötesinde bir ölçüde özgürleşme anlamına geliyordu. Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesine 1943'ten itibaren ortalama 100 hasta gelirken 1950'lerde bu sayı 226'yı buldu. Hastaların tedavi gördükleri klinikleri fiziksel koşulları pek iyi değildi ve yatak sayılarında da ciddi bir eksiklik mevcuttu. Bazen 1 yatakta 3 hastanın yattığı bile olabiliyordu. Genellikle durumu ağır olan

hastaların burada yatmasına izin verilirken hastalığı hafif geçiren hastaların ise evlerine gitmelerine izin veriliyordu (Yıldırım, 2010, s. 69).

Sadece Bakırköy'deki akıl hastanesine cüzzamlılar için ayrı bir bina yapılmadı. Elazığ'da da 1930'lu yıllarda bir cüzzam pavyonu yapılmasına karar verildi (BCA, 30-18-1-2 / 82-11-11). Dolayısıyla erken Cumhuriyet devrinde bu hastalığın bir nevi akıl hastalıklarıyla aynı alanda tedavi edilmesine karar verildi. Toplumdan uzaklaştırılması gereken kişiler olarak telakki edilen bu cüzzamlıların dahil edildiği yer akıl hastalıkları olması oldukça dikkat çekicidir. Safranbolu'da cüzzamlılar için bir barınak inşa edilmişti ve buradaki hastaların kafalarına biraz çuval geçirerek dolaştıkları ifade edilmektedir. Gıda ve elbise gibi ihtiyaçlarını ise buraya yakın köylerde bulunan insanlar giderirdi. Cumhuriyet devrinde ise buradaki cüzzamlılar vücutlarındaki lezyonları ahali görmesin diye kapatıp dilenmeye başladılar. Karabük'te demir fabrikası 1935 senesinde kurulduğunda İngilizlerin talebiyle buradaki 10 kadar cüzzamlı hastaneye gönderildiler. Kaldıkları yerler ise kireçlenerek yakıldı. Safranbolular tarafından günümüzde dahi burası uğursuz bir alan olarak telakki edilmektedir. Yerel halk geçmişte cüzzamlıların yaşadığı alanlara gitmekten imtina etmektedir (Barlas, 2015, s.201-204). Bu yaklaşım bile cüzzam meselesinin ne denli çok katmanlı ve girift özellikler ihtiva ettiğini göstermektedir.

1929 senesinde Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanan bir rapor Erken Cumhuriyet devrinde cüzzam hastalığına yönelik izlenen politikaların ana hatlarını ortaya koymaktadır: “Memleketimizde bulunan cüzzamlılar için yapılacak tedbir onların tecridini temin etmekten ibarettir. Şimdiye kadar bu hastalık musapları için emrâz-ı akliye ve asabiye hastanesinde tahsis edilmiş olan mahdut yatak maksadı temine kâfi bulunmadığında cihetiyle ayrıca hususi bir leproseri tesisi mukarrer bulunmaktadır. Bu müessesenin tesisi için bu sene bütçesine tahsisat konulmuştur. Leproserinin teessüsüne kadar cüzzamlılardan emrazı akliye ve asabiye hastanesine yer bulunmaması sebebiyle kabul edilemeyenlerin mahallerince müşahede ve nazaratı tıbbiye altında bulundurulması zaruri bulunmaktadır. Her kazaya tabip göndermek ve her birinde birer dispanser açmak gayevî bir emel olmakla beraber şimdilik tahakkuku imkânsızdır.” (BCA, 30-10-0-0 /177-220-8).

Toplum yaşamından sökülüp atılması gereken insanlar olarak damgalanan bu cüzzamlı hastaların tedavisi amacıyla Erzurum'da Pasinler merkezine bir saat mesafede bulunan Meryem Ana Manastırı bu iş için hasredildi. Erzurum ve civarında bu hastalığın pençesinde dışlanan kişilerin hastalığı toplumdaki diğer kişilere bulaştırabileceği düşünüldü. Manastır'da zorunlu ikamete tabi tutulacak olan bu cüzzamlıların geçimlerini sağlamaları için de bin dönümlük bir

arazi ayrılmıştır. Böylelikle iktisadi yaşama entegre olmadan ve dilencilik yapmadan ziraat yaparak kendi maişetlerini temin etmelerine gayret edildi (BCA, 30-18-1-2 / 13-17-12).

Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık alanında büyük atılımlar tasavvur edilirken en çok sıkıntı çekilen konuların başında doktor sayısının kâfi gelmemesi yer alıyordu. Bu sağlık personelleri salt tıbbi alanlarda vazifesi yoktu. Adli ve idari görevleri de olduğundan dolayı üzerlerindeki iş yükü ciddi bir mesele teşkil etti (BCA, 30-10-0-0 /177-220-8). Toplumda görülen bulaşıcı hastalıkları takip edebilecek büyük bir sağlık ordusunun varlığından söz etmek mümkün değil.

SONUÇ

Cüzzam sadece basit bir hastalık değildi ve toplumsal kontrol aracı olarak kullanıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nda pek çok cüzzamlı hasta toplumun geri kalanını korumak maksadıyla belirli mekânlara kapatıldı. Bu mekânların en bilinen örneği İstanbul'dan ve taşradan getirilen cüzzamlıların tutulduğu Üsküdar Miskinler Tekkesi idi. Tam da bu noktada dikkat çekici husus şudur ki bütün cüzzamlılar vakıflar veya Evkaf Nezareti tarafından finanse edilen bu tarz mekânlara gönderilmedi. Cüzzam, kurbanlarının bedenlerinde ciddi deformasyonlara yol açıyor ve onları düşkün bir halde bırakıyordu. Bunun bir sonucu olarak fiziksel ve sosyal olarak çalışma kudretinden mahrum durumda kalıyorlardı. Kendi geçimlerini temin edemedikleri durumda zaman zaman sefalet içinde dilencilik yaptılar veya vakıflardan yardım alarak geçimlerini temin etme yoluna gittiler. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Cumhuriyet Türkiye'sinde cüzzamlıların toplumdan dışlanmasına yol açan faktörlerin toplumsal ve kültürel kökenleri son derece güçlüdür. Osmanlıların siyasi, kültürel ve toplumsal dinamikleri cüzzamlılara yaklaşımı ve onlara yönelik söylemi etkiledi. Şu rahatlıkla iddia edilebilir ki cüzzamın tıbbi tarihi onun toplumsal tarihiyle o denli içi içe geçmiştir ki birbirinden ayırt etmek mümkün değildir. Cüzzam sadece bedensel bir hastalık olarak değil aynı zamanda ruhsal bir hastalık olarak da görüldü. Cumhuriyet devrinde Üsküdar Miskinler Tekkesi ortadan kalktıktan sonra burada kalanların Bakırköy Akıl, Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ne gönderilmesi bir rastlantı değildi. Cüzzamlılara yaklaşım noktasında Osmanlı ve Cumhuriyet devirleri arasında ciddi süreklilikler söz konusudur. Cüzzamlıların mümkün mertebeye toplumdan ayıklanma pratiği belli ölçülerde devam etti. Cumhuriyet devrinde devlete ait hastanelerde tutulan cüzzamlıların ihtiyaçları bir ölçüde giderildi, ancak yatak sayısındaki azlık dolayısıyla hastanede bulunmayanlar ise yakınlarından mali destek almak zorunda kaldılar.

KAYNAKÇA

- BCA, 30-10-0-0 /Muamelat Genel Müdürlüğü, 177-220-8, 22.07.1929.
- BCA, 30-10-0-0 /Muamelat Genel Müdürlüğü, 177-220-8, 22.07.1929.
- BCA, 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Yer Bilgisi: 82-11-11, 16.02.1938.
- BCA, 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Yer Bilgisi: 13-17-12, 18.03.1925.
- BOA, BEO, Dosya no:2870, Gömlek no: 215183.
- BOA, DH. MB.HPS. Dosya no:148, Gömlek no:48
- BOA, ŞD. Dosya no: 268, Gömlek no: 18, 3 M 1324.
- Barlas, U.(2015). Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denemesi. İçinde İ. Başağaoğlu, A. Uçar & O. Doğan (Ed.) *Osmanlılarda salgın hastalıklarla mücadele*. (ss.195-208). Çamlıca.
- Demaitre, L. E. (2007). *Leprosy in premodern medicine: a malady of the whole body*. John Hopkins University Press.
- Erkoç Ş., Kardeş, F. & Artvinli F. (2010). Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin kısa tarihi. *Düşünen Adam*, Özel Sayı, 1-11.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs. Prentice-Hall.
- Gussow, Z. ve George S. Tracy. (1970). Stigma and the leprosy phenomenon: the social history of a disease in the nineteenth and twentieth centuries. *Bulletin of the History of Medicine* 44 (5) (1970), 425–49. <http://www.jstor.org/stable/44450797>.
- Hays, J. N. (2005). *Epidemics and pandemics: their impacts on human history*. ABC-CLIO.
- Lindemann, M. (2013). *Erken modern Avrupa'da tıp ve toplum*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özbek, N. (1999). The politics of poor relief in the late Ottoman Empire 1876-1914. *New Perspectives on Turkey*, 21, 1–33. doi:10.1017/S0896634600006361
- Özbek, N. (2006). *Osmanlı imparatorluğu'nda sosyal yardım uygulamaları*. İçinde Mehmet Seyitdanlıoğlu and Halil İnalçık (Eds.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (ss.401-423). Phoenix Yayınevi.
- Özbek, N. (Nisan 1999). İkinci meşrutiyet İstanbul'unda serseriler ve dilenciler. *Toplumsal Tarih* 11 (64), 34-43.
- Sarı N. & Kurt, E. (2006). Üsküdar Miskinler Tekkesi. *Üsküdar Sempozyumu IV*, Ed. Coşkun Yılmaz (Ed.). Üsküdar Belediyesi.
- TBMM Zabıt Ceridesi C.7, 1924.
- Terzioğlu, A. (1998). *Türk lepra ve leprosori tarihine kısa bir bakış*. İçinde T. Saylan ve M. Sütlaş (Eds.). *Merhaba Yaşamak: Türkiye'de Cüzzamlı Savaşın Dünü-Bugünü-Yarını* (ss. 14-22). Cüzzamlı Savaş Derneği Yayını.

Türk silahlı kuvvetleri tarihi Osmanlı devri. birinci dünya harbi idari faaliyetler ve lojistik (C.10) (1985). Genelkurmay Basımevi.

Ünver, S. (1936). Cüzzam hastalığına dair arşiv kayıtları ve Kayseri leprozerisi. *Dirim* 11(3), 77-79.

Utku, E. (1998). *Lepra tarihi*. İçinde T. Saylan ve M. Sütlaş (Eds.). Merhaba Yaşamak: Türkiye’de Cüzzamla Savaşın Dünü-Bugünü-Yarını (ss. 9-13). Cüzzamla Savaş Derneği Yayını.

Watts, S. (1999). *Epidemics and history: disease, power and imperialism*. Yale University Press.

Yıldırım, N. (2010). *A history of healthcare in Istanbul*. Istanbul 2010 European Capital of Culture.

Yıldırım, N. (2020). Miskinler Tekkesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/miskinler-tekkesi>.